

Милорад ДЕШИЋ*

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЈЕДНОТОМНИХ РЈЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Сажетак: У раду се разматра проблематика једнотомних рјечника српског језика, полазећи од *Речника српскога језика*, једнотомника у издању Матице српске (2007). Расправља се о избору ријечи, дефиницијама и навођењу примјера, о сфери употребе одређених ријечи и навођењу географских имена и њихових изведеница. Посебно се скреће пажња на глаголске именице на *-ње* и *-ење* од несвршених глагола и дефинисање значења глаголских видских парова, као и на разликовање српске и хрватске ијекавице и однос према кroatизмима.

Кључне ријечи: једнотомни рјечник, избор ријечи, дефиниције, глаголске именице, свршени и несвршени глаголи, имена, ијекавица

1. Рјечници су, као што је познато, потребни свакој националној култури, како једнотомни (већи, мањи, џепни) тако и вишетомни, они средњег обима и велики рјечници (тезауруси), рјечници општег типа и специјализовани. Српској култури недостају многи рјечници или постојећи нису у потпуној функцији: једни нису довршени, други комплетни, нису поправљени и проширени савременом грађом, трећи нису ни започети. Ми ћемо, у разматрању проблематике једнотомних рјечника, поћи од *Речника српскога језика* Матице српске (РСЈ 2007), једнотомника већег обима (1561 страна). Овај рјечник је заснован углавном на шестотомнику истог издавача, *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (РМС 1967-1976), али обрађено је доста нових ријечи и значења који се не налазе у том лексикографском дјелу. Основни текст урадила је екипа од једанаест лексикографа, а редактор је Мирослав Николић.

* Проф. др Милорад Дешић, редовни професор на Филолошком факултету у Београду

2. Једно од значајних питања које се поставља при састављању рјечника јесте избор ријечи, тј. одлука о томе која ће ријеч бити унесена у такву књигу. У *Речник српскога језика* ушла је већина ријечи и значења који се употребљавају у савременом српском књижевном језику. Наравно, као и у свим рјечницима свијета, и у овоме је понешто изостало. На примјер, нема новије лексике: *електронска пошта*, *и-мејл*, *сајт*, *веб сајт* и сл.; именица *академац*, поред два наведена значења („питомац војне академије” и „официр који је завршио војну академију”), има и незабиљежено значење „студент”, настало универбизацијом синтагме *академски грађанин* итд. Насупрот томе, „у Речнику има извештан број речи које, строго узевши, не спадају у књижевну лексику или се налазе на маргини српског стандарднојезичког лексичког фонда” (2007: 8). То су ријечи које су квалификоване као архаичне, народске (регионалне, покрајинске), разговорне, или ријечи уз које не стоје никакве квалификације, али су данашњем читаоцу мало познате или сасвим непознате: *сачувствовати* – арх. „саосећати”, *чувствовати (се)* – арх. „в. осећати (се)”, *совјет* – арх. „савет, веће”; *аброноша* – нар. „особа која разноси гласове (аброве), која оговара”, *учитељка* – нар. „1. учитељица. 2. учитељева жена”; *агресивац* – разг. „агресиван човек”, *аламуња* – пеј. разг. „брзоплет, непромишљен, лакомислен човек; ветропир”; *бедилица* *јек. бједилица* – „она која некога обеђује, клеветница, опадница”, *беква* *јек. бјеква* – бот. „врста врбе”, *белојка* *јек. бјелојка* – бот. „мушки струк конопље”, *узма* – „одузетост, парализа” итд. Као архаизми наведени су војни термини: *сатнија* – вој. арх. „в. чета”, *сатник* – арх. „заповедник сатније, капетан”. Међутим, у српској варијанти ови термини немају мјеста. Они припадају хрватској варијанти, што потврђују хрватски једнотомници. У РХЈ 1994 *сатнија* има два значења, оба војничка: прво је историјско (повијесно) – „јединица од три вода и око сто војника у домобранству до 1918. године и од 1941. и у Усташкој војници”; друго значење је савремени термин – „у оружаним снагама Републике Хрватске”. И *сатник* је двозначан, с тим да је прво значење историјско – „заповједник сатније”, а друго је – „часнички чин копнене војске и зракопловства Хрватске изнад натпоручника (одговара чину капетана у другом војскама)”. У РХЈ 2000 *сатнија* и *сатник* су војни термини у савременом језику: *сатнија* – „јединица од три вода и око стотину војника”, *сатник* – „часнички чин копнене војске и зракопловства виши од натпоручника и нижи од бојника, у морнарици му одговара поручник бојнога брода; заповједник сатније”.

3. У *Предговору* РСЈ (2007: 7-8) истакнуто је да је у једном случају намјерно изостављена читава категорија ријечи. Ријеч је „о свесној, мада нерадо донетој одлуци да се изоставе глаголске именице од несвршених глагола типа *д̀довођ̀ење* (: доводити), *к̀у̀цање* (: к̀у̀цати), *похађање* (: похађати), *ушивање* (: ушивати), *чаврљање* (: чаврљати) итд. С обзиром на фреквенцију глаголских именица у књижевном језику то представља приличан губитак, али и велику уштеду у простору будући да таквих именица има у нашем језику више хиљада. Утешна је чињеница да сваки изворни говорник српског језика може по аутоматизму извести глаголску именицу од несвршеног глагола, нпр. *гледати* → *гледање*, *носити* → *ношење*, *узимати* → *узимање* и сл., али овај речник није намењен само њима. Ваља ипак поменути да су у Речник ушле глаголске именице код којих су засведочена посебна значења или домени употребе (в. нпр. *гађање*, *мишљење*, *сивање* и др.), као и оне нерегуларне творбе (нпр. *лебдење*)”. Глаголске именице заиста се могу по аутоматизму изводити од несвршених глагола, али њихово изостављање, којим се штеди у простору, могло би у неким случајевима представљати тешкоћу, посебно за странце који би се такође служили овим рјечником: *д̀оводити* - *д̀довођ̀ење*, *чиштити* - *чишћење*, *и́рести* - *и́редјење*, *бра́ти* - *брање*, *кла́ти* - *клање* и сл. Овакве именице требало је унијети у РСЈ 2007 јер се, с обзиром на основни облик (инфинитив), у њима јављају морфонолошке алтернације, акценатске и друге промјене.

Глаголске именице од несвршених глагола, са суфиксима *-ње* и *-ење*, не наводе се, због економичности, као посебне одреднице, али у *Речнику српскога језика* налазимо их веома често у дефиницијама других глаголских именица, изведених од несвршених и свршених глагола, и од двовидских, па и у дефиницијама других ријечи. Примјећује се да се у објашњењима значења глаголских именица јављају оне на *-ње* и *-ење* не само од основног глагола него и од других глагола:

– ација: **архаизација** – „архаизовање, застаревање”; **организација (1 а)** – „устављање одређених односа, осигуравање функционисања нечега, организовање; систем функционисања неке институције, устројство”; **систематизација** – „довођење у систем, сврставање предмета и појава у систем, систематизовање”; **гестикација** – „изражавање кретњама руку, главе или других делова тела, прављење гестова, гестулирање”; **експлоатација (1)** – „присвајање резултата туђег рада, искоришћавање људске радне снаге, експлоатисање, израбљивање”;

– анција: **уживанција** – „осећање задовољства, уживање”; **игноранција (2)** – „необраћање пажње на некога или нешто, игнорисање”;

– *āj*: *jěcāj* – „грчевит наступ плача, *јецање*”; *йспраћāj* – „*испраћање, праћење*”; *дйрошиїāj* (**1**) – „одлука да се нечија грешка, кривица не узме за зло, не казни, *опраштање, опрост*”;

– *а*: *расправа* (**3**) – „препирка, дискусија; *расправљање*”;

– (*а*)*к*: *нагласак* – **1 б** „врста, тип *истицања, наглашавања* слога (самогласника), односно речи, врста акцента (према фонетским обележјима)”; **1 д** „начин *наглашавања* и *изговарања* речи”; **2** „*истицање, наглашавање* појединих тонова или акорда у тактовима композиције”; **3** „посебно, нарочито *истицање, наглашавање* онога што се казује”; *притисак* (**1**) – „сила којом једно тело делује на површину другог тела, *притискивање*”; *напредак* (*а*) – „процес *мењања* набоље, *унапређивање, напредовање, прогресивно кретање, прогрес* (државе, друштва, науке, културе, просвете, привреде и др.)”;

– *ба*: *берба* – **1 а** „*брање, сакупљање* плодова или цветова, односно корисних биљака”; **1 б** „време, сезона *брања, сакупљања* плодова”;

– *идба*: *косидба* – „*кошење* траве, жита и сл.; време у које се *кошење* обавља”;

– *ава*: *ломљава* (**1**) – „*ломљење, разбијање* уз продоран звук који се при томе чује”; *звоњава* – „звукви звона, *звоњење*”;

– *еж*: *грабеж* (**1**) – „*грабљење, отимање, јагма*”;

– *ња*: *градња* (**1 а**) – „*грађење, зидање, подизање* (грађевина)”; *преградња* – „*преграђивање*”; *вожња* – „*вожење, превозење*”;

– *њава*: *јурњава* (**1**) – „*јурење, трчање, трка, ужурбано кретање*”;

– *ће*: *распеће* (**2**) – „*прикивање* на крст, *растињање*”;

– *∅* (нулти суфикс): *увоз* – **1 а** „*увожење* на одређено место, у одређени простор”; **2 а** „*увожење, допремање* какве робе из иностранства”; *упис* – „*уписивање, попис, обележавање*”; *пренос* – **1 а** „*преношење, пребацивање* с једног места на друго”; **1 б** „*преношење* говора, слике итд. путем радија, телевизије, телефона итд.”; **2** „*преношење* својине, власништва на другог”; **3** „*преношење кретања, окретаја* с једног дела механизма на други”; *зев* јек. *зијев* (**1**) – „рефлексно *затезање* виличних мишића праћено широким *отварањем* уста (услед поспаности, умора, досаде и сл.), *зевање*”; *изговор* (**2**) – „*изговарање, изрицање*”; *нанос* (**2**) „*наношење, нагомилавање, таложјење* неког материјала (обично земље, муља и сл.)”; *преглед* (**2 а**) – „*прегледање, разгледање* нечега ради *утврђивања* стања”; *прелаз* (**1**) – „*прелажење*”; *узгој* (**2**) – „*гајење, узгајање* животиња и биљака”.

Глаголске именице на *-ње* и *-ење* налазимо и у дефиницијама других врста ријечи, нпр. придјева, редних бројева и приједлога:

увозни „који се односи на увоз, на *увожење*”; *први (1 а)* – „који је у *набрајању* испред других”; *на (1)* – „одређује место завршетка или циљ неког *кретања, померања, промене положаја, простирања, протезања* (с ак.), односно место где се нешто налази, *креће, простире* (с лок.)”.

Пошто су глаголске именице на *-ње* и *-ење* од несвршених глагола врло честе у дефиницијама других глаголских именица, па и других врста ријечи, поставља се питање да ли је уопште оправдано не наводити их као засебне одреднице. Нелогично је да не може бити одредница ријеч употребљена у дефиницији, она којом се објашњава неко значење. У сваком случају, глаголске именице од исте основе морају бити повезане на неки начин (упућивањем, упоређивањем или укључивањем у дефиниције): *систематизација* и *систематизовање, игноранција* и *игнорисање, испраћај* и *испраћање, расправа* и *расправљање, нагласак* и *наглашавање, берба* и *брање, косидба* и *кошење, звоњава* и *звоњење, грабеж* и *грабљење, градња* и *грађење, јурњава* и *јурење, распеће* и *растињање, изговор* и *изговарање*.

Корисно би било да наведемо искуства хрватских лексикографа. Наиме, у хрватским једнотомним рјечницима (РХЈ 1994 и РХЈ 2000) глаголске именице на *-ње* и *-ење* помињу се уз глаголске одреднице, уколико значење не захтијева да се обраде као посебне одреднице (*иџечџе* и *иџечџе*): *куцати* – *куцање, узимати* – *узимање, доводити* – *довођење, носити* – *ношење, уживати* – *уживање, косити* – *кошење, изговарати* – *изговарање, преносити* – *преношење* итд.

4. Најкомпликованија и најзначајнија фаза при изради рјечника свакако је одређивање значења појединих ријечи и израза, тј. формулисање дефиниција. Оне у једнотомнику морају бити не само прецизне, јасне него и врло сажете, кратке. У Предговору РСЈ (2007: 9) наведена су четири типа дефиниција: описне (*каријеризам* – „безобзирна тежња за успехом у каријери” – у ствари, шира синтагма), синтагматске (*ноћник* – „ноћни ветар”), синонимске (*клицура* – „стена, хрид”) и комбиноване (*костур* – „скуп свих костију, коштани систем неког кичмењака, скелет”). На истоме мјесту истакнут је значај примјера који се наводе „после многих дефиниција”. Некада су то цијеле реченице (прилог *најзад* – „у служби речце: узимајући у обзир оно што је већ речено, уосталом” – Најзад, доскора је Србија била тако сиромашна), а чешће само синтагме (прилог *напето* – „с напрегнутом пажњом, врло пажљиво, заинтересовано, усредсређено, напрегнуто”: ~ мотрити, ~ пратити сваки шум). Наравно, навођење контекста ограничено је обимом рјечника. Успут да ка-

жемо да је дефиниција прилога *напето* предуга: састоји се из двије синтагме и три синонима.

5. У Предговору РСЈ помињу се и граматичке дефиниције уз деминутивне и аугментативне именице, именице на *-ост* и односне придјеве. За глаголе је речено: „Ово посебно важи за глаголе истога значења, а различитог вида, код којих је по правилу значење објашњено само на једном месту, најчешће код свршеног глагола. Дефиниције попут „сазивати, сазивам *несвр.* према *сазвати*” указују само на несвршеност глагола, а за његово значење ваља погледати одредницу *сазвати*” (2007: 9). Констатација је пропраћена напоменом: „Ово решење, које никако не сматрамо идеалним, примењено је и у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (1967-1976). Овде је то урађено искључиво због ограниченог обима књиге”. Због уштеде у простору, у сљедећим видским паровима први глагол је означен као несвршени према другом као свршеном, код којег је објашњено лексичко значење: *долазити* – *доћи*, *бацати* – *бацити*, *прегледавати* – *прегледајти*, *преписивати* – *преписати*, *куповати* – *купити*, *илаћати* – *илаћити*, *довозити* – *довести*, *напаѓати* – *напасти*, *седајти* јек. *сједајти* – *сести* јек. *сјести*, *јомаѓати* – *јомаћи*, *обећавати* – *обећати*, *казивати* – *казати*, *давати* – *дати*, *јушити* – *јушити*, *одвлачити* – *одвући*, *ограничавати* – *ограничити*, *одлучивати* – *одлучити*, *рађати* – *родити*, *паѓати* – *пасти*, *истискивати* – *истиснути*, *крећати* – *кренути*, *јодизати* – *јодићи* и *јодићнути*, *дизати* – *дићи* и *дићнути*, *зайезати* – *зайећнути*, *зевати* јек. *зијевати* – *завнути* јек. *зијевнути*, *махати* – *махнути* итд. Много рјеђи су парови у којима је први глагол несвршени и дефинисан је, а други глагол је представљен као свршени према првом: *куцати* – *куцнути*, *севати* јек. *сијевати* – *севнути* јек. *сијевнути*, *пљувати* – *пљунути*. Нема упућивања једних глагола на друге ако се свршеност постиже додавањем префикса, тако да се у РСЈ посебно дефинише несвршени, а посебно свршени глагол: *читати* – *прочитати*, *писати* – *написати*, *чинити* – *учинити*, *жалити* – *зажалити* итд.

Као што је речено у Предговору РСЈ, објашњавање значења код једног члана видског пара, обично код свршеног глагола „искључиво због ограниченог обима књиге”, никако није идеално рјешење. Заиста је тако јер је семантичко подударње оваквих глагола углавном само дјелимично: не мора бити исти број значења, а и када јесте, нека значења се често не поклапају (Дешић 1990: 11-19). Поређењем видских парова из РСЈ са истим глаголима у РСАНУ (1959-2006) долази се до закључка да у Речнику САНУ неки глаголи из видског пара имају приближно исти

број значења: *бацати-бацити* (31: 30), *куповати-ку́пий̑и̑и̑* (7: 8), *одвлачити-одвући* (13: 14), *ограничавати-ограничити* (11: 12), *кретати-кретнути* (31: 32), *затезати-затегнути* (16: 17), неки се нешто више разликују: *истискивати-истиснути* (8: 13), *куцати-куцнути* (19: 13), *давати-дати* (37: 52), а неки глаголи имају два и преко два пута више значења од свог видског парњака: *довозити-довести* (2: 4), *казивати-казати* (18: 36), *зевати/зијевати-зевнути/зијевнути* (12: 5), *махати-махнути* (5: 12), *нападати-напасти* (8: 23). Очигледно је да је у једнотомном рјечнику већег обима неопходно кратко дефинисати значење члана видског пара – и свршеног и несвршеног глагола и као посебне одреднице унакрсно их повезивати одговарајућим скраћеницама.

У хрватским једнотомним рјечницима свршени и несвршени глаголи у оквиру видског пара различито се обрађују. У Анићевом Рјечнику (РХЈ 1994) поступа се као у РСЈ – значење је дато уз један члан пара, а други члан се упућује на њега. У Рјечнику који је уредио Ј. Шоње (РХЈ 2000) значење се објашњава посебно код свршених, а посебно код несвршених глагола.

6. Једнотомни рјечници треба да указују и на антониме. У РСЈ наводе се антонимски парови, повезани скраћеницом *супр.* (супротно), као што су нпр.: *бео* јек. *бијел* и *био* (*био* је застарјело) – супр. *црн*, *црн* – супр. *бео*; *добар* (*1 а*) – супр. *лош*, *лош* – супр. *добар*; *млад* – супр. *стар*, *стар* – (*1 а*) супр. *млад*, (*6*) супр. *нов*, израз *и старо и младо*; *нов* – супр. *стар*; *десни* – супр. *леви*, *леви* јек. *лијеви* – супр. *десни*, израз (*пре*)*крстити се (и)десном и левом (руком)*. Запажамо да једна ријеч може имати више од једног антонима (*стар*) и да су антоними понекад саставни дио фразеологизама (супростављени *старо* и *младо*, *десни* и *лијеви*).

У РСЈ недоследно је биљежење антонима, јер се уз други члан антонимског пара, кад он дође на ред да се као одредница дефинише, не помиње никаква ријеч супротног значења: *мали* – супр. *велик* (*и*), *велик* (*и*) – нема супр. *мали*, али се наводи израз *мало* и *велико*, *велико* и *мало*; *мокар* – супр. *сув*, *сув* – нема супр. *мокар*; *мањина* – супр. *већина*, *већина* – нема супр. *мањина*; *изнад* – супр. *испод*, *испод* – нема супр. *изнад*; *иза* – супр. *испред*, *испред* – нема супр. *иза*. Много више има примјера у којима несумњиви антонимски парови нису уопште представљени као ријечи супротног значења: *здрав*–*болестан*, *лаж*–*истина*, *брз*–*спор*, *гласно*–*тихо*, *мушки*–*женски*, *погодити*–*промашити*, *горњи*–*доњи*, *исток*–*запад*, *предњи*–*задњи*, *ку́пий̑и̑и̑*–*продати*, *родитељ*–*дете* јек. *дијете*, *ући*–*изаћи*, *проширити*–*сузити*. У неким паровима не исказује се такође супротност уз поједина значења, али налазимо је, необиљежену скраће-

ницом *супр.*, у изразима и у дефиницији: *жив* (ни *жив*, ни *мртав*) –*мртав*; *горе* (*горе-доле*) –*доле* јек. *доље*; *напред* јек. *напријед* (*напред-назад*, *напред-натраг*) –*назад*, *натраг*; *пре* јек. *прије* (*пре* или *касније* (*после*)) –*после* јек. *послије*; *север* јек. *сјевер* (1 а „једна од четири главне стране света, супротна југу”) –*југ*.

7. Рјечници информишу читаоце и о припадности појединих ријечи одређеној сфери употребе. Задржаћемо се на вулгаризмима, под којима се најчешће подразумевају грубе ријечи или изрази који се избјегавају у пристојнијем изражавању. Ипак, такве ријечи и изрази користе се при карактеризацији ликова у књижевним дјелима, позоришним представама и филмовима. У питању је не само лингвистичка него и социолошка категорија, јер критеријуми пристојности нису сасвим једнаки у свим слојевима друштва. У сваком случају, употреба вулгаризама зависи од говорне ситуације (чешће одлика говорног језика), од емоционалног стања говорника, његовог односа према слушаоцу (саговорнику) итд.

У *Речнику српскога језика* објашњено је значење одређеног броја вулгаризама (скраћеница *вулг.*), као нпр.: *говно*, *бити* (*до гуше*) у *говнима*, *говно од човека*, *имати посла с говнима*, *јести говна*, *не прави се пита од гована*, *појео сам говно*; *гузат*, *гузити се*; *гузица*, *боли ме гузица* (*за то*), *дати некоме ногу у гузицу*, *пасти на гузицу*, *погодити као прстом у гузицу*, *чувати своју гузицу*; *гузоња*, *дебелгуза*, *дебелгуз*; *дркати*, *дркација*; *мудат*, *мудоња*; *пишати*, *пишати уз ветар*; *пишаћа*; *правити* (2) („стварати децу”); *прдети* јек. *прдјети* (2,3), *прдоња*; *срање* (2), *срати*. Неки пут уз *вулг.* иду и друге скраћенице: *разг.* (разговорно), *пеј.* (пејоративно), *жарг.* (жаргонски): *пиздити* (разг. вулг.), *дупелизац* (пеј. вулг.), *сраћк* (*авица*) (жарг. вулг.). Елемената вулгарног има и у ријечима које уопште нису означене као вулгарне него као жаргонске, разговорне, пејоративне и фамилијарне (скраћеница *фам.*): *пицанити се* (жарг.), *вукојевина* (жарг. пеј.), *зезати* (разг.), *зезнут* (разг.), *зезнути* (разг.), *кита* (8)(фам. „еуфемистички назив за мушки полни орган”). Требало је унијети у рјечник још неке сасвим обичне и фреквентне вулгаризме јер су и они дио српске лексике. Потпунијој листи таквих ријечи посебно би се обрадовали преводиоци.

Српски вишетомни рјечници (*Речник САНУ* и *Речник Матице српске*) садрже вулгаризме, али њихов списак није ни приближно довољан. Хрватски једнотомници донекле различито се односе према вулгарним ријечима. У Анићевом *Рјечнику* (РХЈ 1994) забиљежени су сви обични и чести вулгаризми, док је њихов број нешто мањи у *Рјечнику* који је уредио Ј. Шоње (РХЈ 2000), у којем стоји напомена: „Вулгарне, фами-

лијарне и шатровачке ријечи обрађују се само ако су врло фреквентне” (*Основне упуте за читање Рјечника*).

8. У већим једнотомним рјечницима требало би да читаоци нађу, због ограниченог простора, мањи број познатијих имена градова, области, држава, континената, њихових становника и од њих изведених придева, као и имена већих ријека и планина. Разлози за навођење таквих имена могу бити лингвистички (морфонолошки, прозодијски, творбени и правописни аспект) и општеобразовни (историјски, културни, политички, привредни итд. значај онога што се именује). Летимичним прегледом грађе утврдили смо да једнотомни *Речник српскога језика* садржи властите именице поменутог типа и њихове изведенице, али уношење тих ријечи обављено је без јасног критеријума, несистематски. Примјере са коментарима груписаћемо у неколико цјелина:

а) име града + име становника односно становника и/или особе из тога града + придјев:

Београд („главни град Србије (раније и Југославије)”), *Београђанин* („становник Београда”), *Београђанка* („становница Београда”), *београдски* („који се односи на Београд”); са истим елементима модела (не улазећи у расправу о различитим начинима грађења ријечи) налазимо *Смедерево*, *Смедеревац*, *Смедеревка*, *смедеревски*;

чешћи су примјери у којима су наведени као посебне одреднице само неки елементи модела; изостављени елементи (одреднице) могу бити дефинисани при објашњењу значења других одредница: *шабачки* („који се односи на Шабац, град у Србији” – *Шабац*”), *тузла* (1 а „варена со из слане воде”, 1 б „солана”, 2 (*Тузла*) „град у Босни и Херцеговини” – *Тузла*); *Солуњанин* („становник грчког града Солуна; онај који је из Солуна” – *Солун*), *Солуњанка* („становница грчког града Солуна; она која је из Солуна” – *Солун*); *Бечлија* („становник Беча”), *Бечлијка* („становница Беча”), *бечки* („који се односи на Беч (главни град Аустрије)” – *Беч*);

још чешћи су случајеви у којима се изостављени члан модела (одредница) помиње у дефиницији друге одреднице, али његово значење се не објашњава: *Крагујевчанин* („становник града Крагујевца; онај који је из Крагујевца” – *Крагујевац*), *Крагујевчанка* („становница града Крагујевца; она која је из Крагујевца” – *Крагујевац*); *Пожежанин* („становник Пожеге; онај који је из Пожеге” – *Пожега*), *Пожежанка* („становница Пожеге; она која је из Пожеге” – *Пожега*); *Приштевац* („човек из Приштине” – *Приштина*), *Приштевка* („жена из Приштине” – *Приштина*) (објашњено поријекло, а изостављено *становник / становница*), *приштевски* („који припада Приштини, који се односи на Приштину, на

Приштевце и Приштевке” – *Приштина*) (*приштински* је дефинисан као „приштевски”); *требињац* (1 „врста дувана из околине Требиња” – *Требиње*, 2 (*Требињац*) „човек из Требиња” – *Требиње*) (објашњено само по ријекло); *Сарајлија* („становник Сарајева; онај који је из Сарајева” – *Сарајево*), *Сарајка* („становница Сарајева; она која је из Сарајева” – *Сарајево*), *сарајевски* („који се односи на Сарајево” – *Сарајево*); *Ваљевац* („становник града Ваљева; онај који је пореклом из Ваљева” – *Ваљево*), *Ваљевка* („становница града Ваљева; она која је пореклом из Ваљева” – *Ваљево*); *римски* („који се односи на Рим и Римљане” – *Рим*, *Римљанин*);

нису наведена имена историјских мјеста, као нпр. *Топола*, *Јајце*, *Дрвар*, као ни њихове изведенице, али су обрађене заједничке именице *топола*, *јајце*, *дрвар*; нема ни имена градова (ни изведеница): *Ниш*, *Ужице*, *Суботица*, *Бања Лука*, *Подгорица*, *Никшић*, затим *Берлин*, *Лондон*, *Париз*, *Москва*, *Вашигтон* итд.;

б) име области + име становника односно становника и/или особе из те области + придјев:

Бачка („део покрајине Војводине, равница између Дунава, Тисе и границе према Мађарској” – израз *мирна Бачка*), *Бачванин* („становник Бачке”), *Бачванка* („становница Бачке”), *бачвански* („који се односи на Бачване, бачки”), *бачки* („који се односи на Бачку”), *Мачва* („равничарско подручје на западу Србије између Саве и доњег тока Дрине”), *Мачванин* („становник Мачве; онај који је из Мачве”), *Мачванка* („становница Мачве; она која је из Мачве”), *мачвански* („који се односи на Мачву”) – по истом моделу су: *Банат*, *Банаћанин*, *Банаћанка*, *банатски*; *Лика*, *Личанин*, *Личанка*, *лички*; *Шумадија*, *Шумадинац* („човек из Шумадије, житељ Шумадије”), *Шумадинка* („жена из Шумадије, житељка Шумадије”), *шумадијски* („који се односи на Шумадију и Шумадинце”);

Срем („област у јужном делу Панонске низије, између доњег тока Саве и Дунава”), *Сремац* („човек из Срема”), *Сремица* („женска особа из Срема”), *сремачки/сремски* („који се односи на Срем и Сремце”) – по истом моделу су: *Посавина/Посавље*, *Посавац/Посављак* („човек из Посавине”), *Посавка* („жена из Посавине”), *посавачки* („који припада Посавцима”), *посавски* / „који припада Посавини и Посављу”); *Поморавље*, *Моравац* („онај који је из Поморавља”), *Моравка* („она која је из Поморавља”), *поморавски* („који се односи на Поморавље”);

непотпун модел је у примјеру *Подунавље* („предео који обухвата слив Дунава и његових притока”), *подунавски* („који се односи на Подунавље”);

в) име државе + име припадника народа чија већина живи у тој држави/становника, особе из те државе и припадника народа чија већина живи у њој/припадника народа чија већина живи у тој држави и особе из ње/становника те државе + придјев:

Хрватска („држава на северозападном делу Балканског полуострва (некадашња југословенска република), насељена већином Хрватима”), *Хрват* („припадник народа из групе Јужних Словена чија већина живи у Хрватској”), *Хрватица* („припадница хрватског народа”), *хрватски* („који се односи на Хрвате и Хрватску”) – по истом моделу су: *Словенија*, *Словенац*, *Словенка*, *словеначки*; *Македонија*, *Македонац*, *Македонка*, *македонски*; *Бугарска*, *Бугарин*, *Бугарка*, *бугарски*; *Грчка*, *Грк*, *Гркиња*, *грчки* (треба повезати *Грк* и *Гркиња* са *Грчка* и *грчки* због гласовне алтернације); *Мађарска*, *Мађар*, *Мађарица*, *мађарски*; *Кина*, *Кинез* (израз *правити се Кинез*, *Кинезом*), *кинески*;

Црна Гора („држава на јужном Јадрану, некадашња југословенска република, која се граничи са Босном и Херцеговином, Србијом, Албанијом и Хрватском”), *Црногорац* (1 *а* „становник, житељ Црне Горе”, 1 *б* „онај који је из Црне Горе, који је пореклом из Црне Горе”, 2 „припадник јужнословенског народа српског етничког порекла чија већина живи у Црној Гори”), *Црногорка* (1 *а* „становница, житељка Црне Горе”, 1 *б* „она која је из Црне Горе, која је пореклом из Црне Горе”, 2 „припадница јужнословенског народа српског етничког порекла чија већина живи у Црној Гори”), *црногорски* („који се односи на Црну Гору и на Црногорце”) – по истом моделу је *Немачка* јек. *Њемачка*, *Немац* јек. *Нијемац*, *немачки* јек. *њемачки*;

Србија („држава на северу централног Балкана, већином насељена Србима”), *Србин* („припадник народа из групе Јужних Словена, чија већина живи у Србији”), *Србијанац* („Србин из Србије”), *Српкиња* („женска особа српске народности”), *Србијанка* („Српкиња из Србије”), *српски* („који се односи на Србе; који се односи на Србију, србијански”), *србијански* („који се односи на Србијанце, Србијанке и Србију”);

Аустрија („држава у средњој Европи”), *Аустријанац* („становник Аустрије”), *Аустријанка* („становница Аустрије”), *аустријски* („који се односи на Аустрију и Аустријанце”);

неки пут су различите форме за име становника једне државе и име припадника народа чија већина живи у њој: *Индија* („држава у Азији”), *Индијац* („становник Индије”), *Индијка* („становник Индије”), *Индус* („припадник народа индоевропског порекла настањеног претежно у Индији”), *индијски* („који се односи на Индијце и Индију”);

нису ријетки примјери непотпуног модела – нпр. изостављено име државе као посебне одреднице јавља се у дефиницијама других одредница, али његово значење се не објашњава: име припадника народа чија већина живи у одређеној држави (и дијеловима сусједних земаља) и становника те државе – *Албанац* (а „припадник индоевропског народа који живи претежно у Албанији и пограничним деловима суседних земаља”, б „становник Албаније” – *Албанија*), *Албанка* („припадница албанског народа; становница Албаније” – *Албанија*), *албански* („који се односи на Албанце и Албанију” – *Албанија*); име становника и особе из одређене државе – *Италијан* („становник Италије; човек пореклом из Италије” – *Италија*), *Италијанка* („становница Италије; женска особа пореклом из Италије” – *Италија*), *италијански* („који се односи на Италију и Италијане” – *Италија*), по истом моделу *Британац* („становник Велике Британије; онај који је пореклом из Велике Британије” – *Велика Британија*), *Британка* („становница Велике Британије; она која је пореклом из Велике Британије” – *Велика Британија*), *британски* („који се односи на Велику Британију и на Британце” – *Велика Британија*); име припадника народа чија већина живи у одређеној држави – *Румун* („припадник народа романске гране који највећим делом живи у Румунији” – *Румунија*), *Румунка* („припадница румунског народа”), *румунски* („који се односи на Румуне и Румунију” – *Румунија*), по истом моделу: *Рус*, *Рускиња*, *руски* – *Русија*; *Француз*, *Францускиња*, *француски* – *Француска*; име становника одређене државе – *Американац* („становник Америке; становник Сједињених Америчких Држава” – *Сједињене Америчке Државе*), *Американка* („становница Америке, становница Сједињених Америчких Држава” – *Сједињене Америчке Државе*), *американски* („који се односи на Американце, својствен Американцима; амерички”), *амерички* („који се односи на Америку, својствен Америци”) (*Америка* разговорно *Сједињене Америчке Државе* – *Сједињене Америчке Државе*);

непотпуни модел може да се састоји од објашњеног имена државе, датог као израз под другом одредницом, и од придјева – израз *Босна и Херцеговина* (*БиХ*) („држава на Балкану, раније у саставу некадашње Југославије”) (под *Босна*), *босанскохерцеговачки* („који се односи на Босну и Херцеговину” – *Босна и Херцеговина*);

г) име континента + име становника тога континента/становника и особе поријеклом с тог континента + придјев:

Аустралија („најмањи континент, који се налази у јужном делу Тихог океана”), *Аустралијанац* („становник Аустралије”), *Аустралијанка* („становница Аустралије”), *аустралијски* („који се односи на Аустрали-

ју”) – по истом моделу су: *Азија, Азијац, Азијка, азијски; Африка, Африканац, Африканка, афрички* („који се односи на Африку и Африканце”); *Америка, Американац, Американка, американски* („који се односи на Американце, својствен Американцима; амерички”), *амерички* („који се односи на Америку, својствен Америци”);

Европа („поети по величини континент на свету, који се пружа између Атланског океана, Свереног леденог мора, планине Урала и Средоземног мора”), *Европљанин* („становник Европе, онај који је пореклом из Европе”), *Европејац* („Европљанин”), *Европљанка* („женска особа Европљанин”), *Европејка* („Европљанка”), *европски* („који се односи на Европу”);

д) име ријеке + придјев:

Дунав („велика европска река, притока Црног мора, која једним делом протиче кроз Србију”), *дунавски* („који се односи на Дунав”); по истом моделу је *Морава, моравски*;

у непотпуним моделима недостаје један члан, нема га као посебне одреднице; име ријеке, са објашњењима значења или без њега, може се наћи у дефиницији придјева *Дрина* („десна притока Саве која у средњем и доњем току чини границу између Босне и Србије” – израз *исправити, исправљати криву Дрину*); *Босна* (а „део Босне и Херцеговине, крај, област између река Уне, Саве и Дрине и превоја Иван-седло”, б „река у тој покрајини која извире испод Игман-планине”); *тиски* („који се односи на Тису (леву притоку Дунава)” – *Тиса*); *нилски* („који се односи на реку Нил” – израз *нилски коњ – Нил*);

нису унесена, као одреднице, имена многих ријека (ни одговарајућих придјева) нпр.: *Сава, Врбас, Неретва, Тимок, Рајна, Сена, Висла, Волга, Дон, Инд, Нијагара* итд.;

ђ) име планине + придјев:

Олимп („планина у Грчкој, у Тесалији, на којој су се, по грчкој митологији, борили богови”), *олимписки* („који се односи на Олимп”); *Балкан* („планински систем веначних планина у источној Србији и Бугарској”), *балкански* („који се односи на Балкан”);

у непотпуним моделима име планине није посебна одредница него се јавља, са објашњењем значења или без њега, у дефиницији придјева: *алпски* („који се односи на Алпе, планински масив у средњој Европи” – *Алти*); *козарачки* („који се односи на Козару (планина у српском делу Босне)” – примјер је *козарачко коло – Козара*); *динарски* („који се односи на планину Динару, подручје планинског система те планине и на становништво тога подручја” – *Динара*); *фришкогорски* („који се од-

носи на Фрушку гору” – *Фрушка гора*); *шарпланински* („који се односи на Шар-планину”) – *Шар-планина*);

нису наведена, као одреднице, имена многих планина (ни одговарајући придјеви), нпр.: *Копоник*, *Космај*, *Златибор*, *Јахорина*, *Романија*, *Грмеч*, *Дурмитор*, *Ловћен*, *Килиманџаро*, *Хималаји*, *Анди*, *Пиринеји* итд.

Хрватски једнотомни рјечници наводе имена познатијих градова, области, држава, контнената, њихових становника, ријека, планина и одговарајуће придјеве. Имена и придјеви чине потпуне моделе (чланови су дати као посебне одреднице – у РХЈ 2000) или поред потпуних модела има и непотпуних (неки чланови нису посебне одреднице него се помињу у дефиницијама других ријечи или су потпуно изостављени – у РХЈ 1994). Извјесне разлике у приступу овој материји виде се већ у основним упутствима за служење рјечницима. Анићев *Рјечник* биљежи различита имена и изведенице, али се у уводном тексту *Како се служити Рјечником* скреће пажња само на имена мјеста и изведенице: „Имена мјеста, становника или из њих изведених ријечи (које постају дио језика) уврштена су у *Рјечник* према комуникативној и према унутарјезичној потреби. Дакле, према томе да ли се јављају неки морфонолошки или творбени проблеми. Избор није сувишно оптерећен творбама које изворни говорник примјењује аутоматски, помоћу опћег модела *-ац/-(j)анин*” (XIII). У *Рјечнику* који је уредио Ј. Шоње имена и изведенице навођени су потпуније и систематскије, с посебним вођењем рачуна о именима општина у Хрватској и хрватских општина ван Хрватске: „Рјечник не доноси особна имена, а од земљописних уврштавају се имена држава и њихових главних градова, нека познатија имена страних земаља, имена опћина у Хрватској, насељених отока, већих ријека, планина, поља, затим хрватских опћина у БиХ, Војводини, Градишћу, Мађарској и нека имена у прекоморским државама у којима постоји већа хрватска насеобина, те она имена која су блиска хрватској култури” (*Основне упуте за читање Рјечника*). Поред осталих, као географско име наведен је и *Дрвар* („градић на ријечи Унац, у западној Босни”), а уз њега и придјев *дрварски* („који се односи на Дрвар”). *Дрвар* је доспио у овај рјечник вјероватно као једна од „хрватских опћина у БиХ”, иако је дрварска општина одувјек била изразито српска, са веома малим бројем припадника других народа. Хрвати досељени послје ратне 1995. године чинили су већину у граду Дрвару веома кратко вријеме – до повратка већинског српског живља.

9. У вишетомним српским рјечницима (Речник САНУ и Речник Матице српске) наводе се, једна иза друге, одреднице с различитим рефлексом јата, и то тако да је на првоме мјесту екавски лик, а на другоме ијекавски. Исти поступак примијењен је и у *Речнику српскога језика*. Ријечи су дате по азбучном реду екавског лика, код којег је цјелокупна обрада, а ијекавске форме, углавном кад се налазе нешто даље у рјечнику, упућене су на екавске. Упућивање може да се односи само на једну одредницу (*бијел в. бео*), али навођењем само почетних слогова може се упућивати на много одредница, чиме се знатно добија у економичности – нпр. билежењем „*вје-*(јек.) *в. ве-*(ек.)” повезује се доста ијекавских облика са екавским облицима исте ријечи, а читаоцима се сугерише да објашњења значења потраже код одреднице екавског лика: *веверица* јек. *вјеверица*, *већа* јек. *вјећа*, *вежба* јек. *вјежба*, *вековати* јек. *вјековати*, *венчавати* јек. *вјенчавати*, *вера* јек. *вјера*, *весник* јек. *вјесник*, *ветар* јек. *вјетар*, *вечан* јек. *вјечан*, *веиш* јек. *вјеиш* и многе друге одреднице. Невоља је у томе што у српском једнотомнику понекад нема упућивања удаљених ијекавских ријечи на екавске ликове, односно ијекавски ликови јављају се само непосредно уз екавске, а не посебно на мјесту које им припада по азбучном реду. Тако су изостале на одговарајућем мјесту ијекавске одреднице: *мијена*, *мијенити* (*се*), *мијењати* (*се*), *мијесити*, *мијех*, *мијешалица*, *мијешати*, *мјеница*, *мјенични*, *мјењач*, *мјечаница*, *мјера*, *мјерити* (*се*), *мјесец*, *мјесто*, *мјехур*, *мјехураст*, *мјешавина*, *мјешина* итд. (укупно око 80). Ово се могло избјећи да је, азбучним редом, наведено само дванаест одредница са упућивачким дефиницијама: ***мијена*** *в. мена*, ***мијенити*** (*се*) *в. менити* (*се*), ***мијењати*** (*се*) *в. мењати* (*се*), ***мијесити*** *в. месити*, ***мијех*** *в. мех*, ***мијеш-*** *в. меш-*; ***мјен-*** *в. мен-*, ***мјењ-*** *в. мењ-*, ***мјер-*** *в. мер-*, ***мјес-*** *в. мес-*, ***мјех-*** *в. мех-*, ***мјеш-*** *в. меш-*.

Ијекавски лик се не упућује на екавски ако би се навођењем нашао на истој или на сљедећој страни: *бдети* јек. *бдјети*, *безбедан* јек. *безбједан*, *зеленети* јек. *зелењети*, *међумесни* јек. *међумјесни*; *летети* јек. *летјети*, *медвед* јек. *медвјед*. Ријетко је упућивања ијекавске форме на екавску на истој страни: ***видети*** јек. ***видјети*** (са повратном формом) и ***видјети*** (*се*) *в. видети* (*се*).

10. У *Речнику српскога језика* најприје се наводи екавски лик одреднице, а онда ијекавски, дефиниције су на екавском, као и примјери, што указује, заједно са насловом књиге, на то да је ријеч о екавском издању рјечника. У њему су примјери дати у виду реченице или синтагме, при чему се користи и тилда, која замјењује екавску и ијекавску форму одреднице и облике за сва три рода придјева: (под одредницом *леп* јек. *ли-*

јеп) *Лепа реч гвоздена врата отвара* (7 б); *лепи снови* (3 а); *лепи часови живота* (2 б); *~ зграда, ~ коњ, ~ лице* (1 а); *имати~ посао* (5 б). У овим примјерима тилда омогућава употребу и екавских и ијекавских облика: *лепа/лијена зграда, леп/лијеп коњ, лепо/лијено лице, леп/лијеп посао*. Међутим, у неким примјерима, уз исту одредницу, мјесто тилде може се употријебити само екавска форма, зато што је наредна ријеч екавска: *~ девојка* (1 а), *~ време* (1 в), што би се читало: *лепа девојка, лепо време*. Неприродне би биле синтагме: *лијена девојка, лијено време*, због чега би ваљало избјежавати комбинације у којима се уз тилду јавља ријеч квалификована као екавска или ијекавска.

Поставља се питање: да ли би требало израдити ијекавску верзију једнотомног рјечника српског језика? Мислимо да би добродошао једнотомни *Рјечник српског језика*, у којем би на првом мјесту био наведен ијекавски лик одреднице, а потом екавски, гдје би дефиниције биле на ијекавском, а примјери би се јављали у ијекавском контексту.

11. Српска и хрватска ијекавица разликују се у неким случајевима. О томе се није довољно водило рачуна у *Речнику српскога језика*, гдје се могу наћи и примјери: *део* јек. *дио* и *дијел*, *раздео* јек. *раздио* и *раздјел*, *лечник* јек. *лијечник* (с напоменом и дефиницијом „(обично јек) в. лекар”), *лечништво* јек. *лијечништво* („обично јек) в. лекарство”), *мјед* јек. *мјѐд* („легура бакра и цинка, месинг”). За српску ијекавицу карактеристичне су форме: *дио*, *раздио*, *љекар* (ек. *лекар*), *љекарство* (ек. *лекарство*), *месинг* (у ек. и јек.). У хрватској ијекавици је: *дијел* (све рјеђе), *раздјел* и *раздио*, *лијечник*, *лијечништво*, *мјед*.

12. Једно од питања које се поставља при састављању рјечника српског језика јесте однос према очигледним кроатизмима. Ако се у нашим вишетомним рјечницима *српскохрватског језика* кроатизми најчешће упућују на ријечи обичније у српској средини, да ли тако поступати и у рјечницима *српског језика*? У *Речнику српскога језика* наводе се ријечи из хрватске варијанте, које се од српских разликују гласовно, морфолошки, творбено или је у питању потпуно друкчија лексема. Примјењују се различити поступци: упућивање, стављање глагола у заграду и штампање обичним слогом, дефинисање помоћу ријечи из српске варијанте, поређење уз дефиницију ријечи карактеристичне за језик Срба – *кирург* „в. хирург”, *подузеће* „в. предузеће”, *читатељ* „в. читалац”, *просинац* „в. децембар”, *ангажир-* „в. ангажов-”; *комбиновати*, -нујем (комбинирати, -инирам), *резревисати*, -ишем (резервирати, -ервирам); *ожужак* „март”, *травањ* „четврти месец у години, април”; *април* „четврти

месец у години; уп. травањ”, *музика* „тонски, ритмички, мелодијски и хармонијски организовани звуци...; уп. *глазба*”.

Обраду кroatизама, уколико се уносе, требало би свакако уједначити. Осим тога, пошто се упућивање, стављање у заграду и сл. користи у различите сврхе, неопходно је уз ријечи из хрватске варијанте писати посебан квалификатив, исказан посебном скраћеницом, што не искључује употребу и других квалификатива.

13. Резимирајући оно што је досад речено, можемо издвојити следеће потребне карактеристике једнотомних рјечника српског језика (већег обима):

- рјечник је описни и нормативан;
- обухвата већину ријечи и значења који се користе у савременом српском књижевном језику;
 - глаголске именице на *-ње* и *-ење* од несвршених глагола (*куцање* од *куцати*, *довођење* од *доводити*) уносе се у рјечник, уз глаголе или као посебне одреднице;
 - дефиниције су кратке, јасне и прецизне;
 - навођење примјера (чешће синтагме него цијеле реченице) ограничено је обимом књиге;
 - посебно се дефинишу значења оба члана видског пара – и свршеног и несвршеног глагола (датих као засебне одреднице);
 - досљедно се указује на супротна значења (уз оба члана антонимског пара);
 - рјечник информише читаоце о припадности ријечи одређеној сфери употребе (жаргонизми, вулгаризми, термини итд.);
 - наводе се имена познатијих градова, области, држава, континента, њихових становника, ријека и планина и одговарајући придјиви;
 - оправдано је постојање екавског и ијекавског издања једнотомног рјечника;
 - српска и хрватска ијекавица разликују се у одређеним случајевима;
 - уз ријечи из хрватске варијанте, уколико се уносе, пише се посебан квалификатив.

ЛИТЕРАТУРА

Dešić 1990: M. Dešić, *Iz srpskohrvatske leksike*, Nikšić: NIO „Univerzitetska riječ”.
РМС 1967-1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I-VI, Нови Сад: Матица српска.

- РСАНУ 1959-2006: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I-XVII*, Београд: Институт за српски језик.
РСЈ 2007: Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска.
RHJ 1994: Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb: Novi Liber.
RHJ 2000: Rječnik hrvatskoga jezika, glavni urednik J. Šonje, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Školska knjiga.

Milorad DEŠIĆ

MAIN CHARACTERISTICS OF SINGLE VOLUME
SERBIAN LANGUAGE DICTIONARIES

Summary

The paper is based on material from the single-volume Serbian Language Dictionary („Rečnik srpskoga jezika”, Matica srpska, 2007). The author paid special attention to the choice of words and their meanings, exclusion of verbal nouns formed from imperfective verbs (for the reasons of economy), different areas of words' usage, types of definitions, stating of examples after definitions (context, limited by dictionary's volume), marking of apparent of croatisms. It has been stated that, apart from the ekavian version, an iekavian version of the single volume Serbian language dictionary is also needed.